

ТҮРІК ҒАЛЫМДАРЫ М.ӘУЕЗОВ ТУРАЛЫ

*Шабан Айдоғду,
С. Демирел атындағы университет*

Филология ғылымының докторы, профессор Шериф Акташ

Халықтар және мемлекеттер ыдырағаннан кейін қайтадан қазіргі кездегі мағынада ұлт болып өмірлерін әрі қарай жалғастыру үшін сол халық және мемлекетті құрайтын топтардың ішінен шыққан зиялы қауымның және ұлт көсемдерінің беретін бағыт-бағдарына зәрулік туады. Өйткені олар өмір сүретін жағрапиялық ортаның ерекшеліктері-мен тәжірибелеріне байланысты өз тұстарына тән әр ұлтта жаңа ұғымдар пайда болады. Сол ұғымдардың қалыптасып дамуында басты рольді зиялы қауым атқарады. Зиялы қауым халықты құрайтын топтардың өзара қарым-қатынасын, өздеріне тән құндылықтарын, ортақ мүдделерін, халық, отан, тәуелсіздік ұғымдарының ажырамас ұғымдар екендігін көрсете отырып, болашақта барар, жүрер бағытын айқындайды. ХХ ғасырдың бас кезінде қазақ халқының қиын кезеңді бастан кешуіне себеп болған отаршыл пиғылдағы орыс патшалығы мен оның заңды жалғасы кеңес өкіметі болған. Кеңес өкіметі ұлт жанапшыры алдыңғы буын зиялы буынды жойғанмен, бір ұлтты сақтап отыратын құндылықтарды түгелімен жоюға оның күші жетпеген.

Алдыңғы аға буыннан кейін өзіндік салт-санасын сақтап қалу үшін қиын да болса күресті жанкешті жаңа буын зиялы жастар жалғастыра берген. Мұхтар Әуезов те -осындай күрескер ұлы тұлға. Бірақ ол Мұстафа Шоқай және Мағжандай таза түрікшіл емес, тіпті ол Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатовқа да өте ұқсамайды. Оның өзіне тән ерекшеліктері бар. Ең бастысы ол-Абайтанушы, Абайтанудың негізін салушы. Абай сонда кім дегенге келсек; Абай -қазақ топырағын-

да өсіп, жетіліп, Түркістан даласын, шығыс және батыс өлкелерінің бар әдеби байлығын сүзіп өткен, жаңа заманды түсініп, жаңа заманға сай өзін түзетіп, елін, халқын да түзетуді мұрат тұтқан, ақын, данышпан. Егер Түркістан даласында орналасқан Қазақстанның, Қырғызстанның, Өзбекстанның, Түркіменстанның бүгінгі күндегі шекараларына қарап, біз оларды бөлек-бөлек бағаласақ, үлкен қателік жасаймыз және ол ұлы тұлғаларға опасыздық болар. Мысалы, Шыңғыс Айтматовты тек қана Қырғызстан (шекарасымен) аумағымен шектеп, ол қырғыздардың ғана жазушысы десек, бұл өзімізге жасаған қиянат болар еді. Әуезовті де осындай бағалау керек. Ол -өзі қазақ бола тұрып, барлық түркі тектес халықтар жоғын жоқтаушы. Ол қырғыздың «Манас» дастанына қауіп төнгенде оны қырғыздікі демей, қызғыштай қорғады. Сол себепті ол бәрімізге ортақ тұлға деп есептейміз.

Қазақшадан түрікшеге аударылған “Абай жолы” романының сюжеттік желісі мен композициялық құрылымы түгелдей өз бітімін сақтаған. Бұл оның жетістігі деп айта аламыз. Бірақ көркемдік жағынан келгенде түпнұсқадан әлдеқайда төмен екені рас. Тіліміз бен діліміз жақын болғандықтан қазіргісінен әлдеқайда сапалы етіп аударуға болар еді. Яғни, тәржімашылар «Абай жолын» қазақ тіліндегідей көркем сөйлете алмаған. Оған себеп біріншіден, колемді шығарманың жедел, асығыс аударылғаны болса, екіншіден, аудармашылардың кәсіпқой қаламгерлер еместігі де біршама әсер еткен.

Тағы бір атап өтетін нәрсе аудармашы З.Исмайл мырза романның түрікше басылымына жиырма беттік алғысөз жазады да, астына өз аты-жөнін жазып қояды. Бірақ аталған алғысөз түгелдей дерлік академик Зейнолла Қабдоловтың Алматыдағы «Жазушы» баспасынан 1988 жылы жарық көрген «Арна» кітабынан алынған. Оны мына салыстырудан да байқауға болады. З.Қабдоловта «Абай жолы» - Әуезовтің бас кітабы. Ол өзінің осынау ұлы шығармасын жазып үлгіріп кетті. Оның суреткер ретіндегі бақыты да осында еді», (6.74) деген жолдар З.Исмайлдың жазуында “ «Abay Yolu» Muhtar Awezov’un baş kitabıdır. Awezov, planladığı büyük eserlerini tamamlayarak bu dünyadan ayrılmıştır. Onun, bir yazar olarak amacına ulaşmanın mutluluğunu yaşadığı muhakkaktır.”(7.7) –деп берілген. Бұл бір ғана мысал, ал бетше-бет салыстырсаңыз барлығын да «Арнадан» табатыныңызға куәлік беруге болады. Біз, әрине, З.Исмайлдың еңбегін жоққа шығарғалы отырған жоқпыз, бірақ өзге автордың сөзін тырнақшаға алып көрсетіп, ғылыми этиканы сақтағаны орынды болар еді деген ойдамыз.

Қанша жерден туыс халықтар десек те арадағы байланыстарының үзілгеніне талай ғасыр уақыт өткендіктен түрік пен қазақ тілдерінде де өзіндік ерекшеліктер қалыптасқан. Оған әр халықтың сол кезден бері өмір сүрген ортасы, саяси-экономикалық жүйесі, түріктердің көшпелі өмірден қол үзіп, отырықшылыққа бүтіндей бейімделіп кетуі, көрші халықтардың сөздерін сіңіріп алып, кейбір ескі сөздерді ұмытуы да жатады. Әсіресе романдағы қазақтарға орыс тілі арқылы енген сөздерді еркін түсіну түрік оқырмандарына біршама қиындау тиеді. Мысалы, «уездъ», «болыс», «урядник», «ояз», «съездъ», «майыр», «старшын» т.б. сөздер-түрік халқы үшін мүлдем жат ұғымдар. Сонымен қатар қазақ тіліндегі құс атаулары: «бүркіт», «ақиық», «лашын», «қыран» т.б.; қазіргі түрік жерінде өсе бермейтін шөп атаулары: «селеу», «изен», «көде», «тобылғы» т.б.; қазақша мал атаулары: «құлын», «тай», «құнан», «дөнен», «төбел», «қасқа», «бота», «тайлақ», «бура», «нар», «торпақ» т.б. және сөйлемдердің күрделі синтаксистік орамдары түрік тіліне еркін аударыла бермейді. Ондай сөздердің бәріне «Абай жолының» түрікше аудармасында тиісті түсініктемелер беріліп отырған. Түбі бір халық болғандықтан қазіргі

қазақ тіліндегі кейбір сөздер түрік тілінің әдеби тілінде болмағанымен жергілікті диалектілерінде әлі күнге дейін сақталып келеді. Бірақ жалпы халық түсіне бермейді. Ондай сөздерді роман аудармасында талғаусыз пайдаланғандықтан сөйлемдердің мағыналары солғындап, жазушының сөзбен салған әсем суреттері өзінің көркемдік бояуынан айырылып қалған. Өйткені екі халықтың тілінде де әлі күнге дейін қолданыста жүрген кейбір сөздердің мағыналары уақыт тезіне түсіп, біршама өзгерістерге ұшыраған немесе мүлдем кері мағынаға ие болып кеткен.

М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясының түрік тілінде жарық көруіне орай Қырыққала университетінің профессоры Мұстафа Уғырлы «Түрік тілдері арасындағы аударма мәселелері және «Абай жолы» романы» (8.59) деген көлемді мақала жазып, онда аударманың жетістіктерімен қоса кейбір қателіктеріне де жүйелі түрде тоқталып өтеді. Ғалым негізінен шығарманы аударуда тәржімашылар жіберген үш түрлі кемшілікті атай келіп, біріншіден, (лексикалық) кейбір сөз мағыналарының сәйкеспейтінін, екіншіден, түрік тілінің морфологиялық заңдылықтарының дұрыс сақталынбағанын, үшіншіден, түрік тіліндегі сөз тіркестері мен сөйлемдердің (синтаксистік) қазақ тілінің ыңғайына қарай орынсыз бұрмаланғандығын атап көрсетеді. Мұндай кемшіліктерді түрік тілін еркін меңгерген кез келген көзі қарақты оқырманның байқамауы мүмкін емес. Мәселен, күллі қазақ оқырманына таныс «Үш күндік жолдың бүгінгі, соңғы күніне бала шәкірт барын салды» (7.4) деп басталатын алғашқы сөйлемнің өзін аудармашы шамасы жетпегендіктен екі сөйлемге бөліп аударған. Онан кейінгі сөйлемдегі «қорықтан» деген сөзді де түрікшеге аудармастан сол күйі пайдаланған. Яғни, ол сөздің мағынасын түптеп зерттеп, байыптамаған. Ал келесі «Күнұзын аттан да түспей, өзге жүргіншілерден оқ бойы алда отырған» (9.4) деген сөйлемдегі қашықтықты білдіретін «оқ бойы» деген тұрақты тіркесті мүлдем тастап кеткен. Түрік тілінде дәл осындай ұғымды беретін жеке сөздер де, тұрақты сөз тіркестері де жеткілікті. Егер түрік тіліндегі «Абай жолы» романын қазақша нұсқасымен әр бетін салыстыра тексеретін болсақ, тәржімашылар тарапынан кеткен талай олқылықтың бетін ашуға болады. Бұл әрине екі халық үшін де өкінішті нәрсе. Сондықтан болашақта аударма мәселесіне өте сақтықпен қарап, бәрін бір електен өткізіп отырғанның зияны жоқ деп ойлаймыз. Жалпы түркі халықтары арасындағы аударма мәселесін дұрыс жолға қою туралы Мұстафа Уғырлы: «Түркі халықтары арасындағы аудармалардың тез және сапалы жасалуы үшін аударма техникасын жақсы меңгеру керек. Бұл мәселеде түркі халықтарының өз ара салыстырмалы грамматикасын жасақтап, бәріне ортақ тілдік ерекшеліктерін айқындап, аударма әдістемелерін жетілдіруіміз керек. Қазіргі түркологияда мұндай іс-шаралар әлі күнге шейін қолға алынған жоқ» (8.76) - деген салмақты пікір айтады. Бұл қолдауға тұратын пікір деп ойлаймыз. Егер жалпы түркі

халықтарына ортақ аударма орталығы құрылса, рухани жағымыздан бір-бірімізге қазіргіден де әлдеқайда жақындай түскен болар едік. Сонда М.Әуезов сияқты әлемге әйгілі жазушылардың шығармалары туысқан тілдерге өз бойындағы барлық асыл қасиеттерін сақтап аударылған болар еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Латышев Л. Теория и практика перевода
2. Абай. Энциклопедия. Алматы: “Қазақ энциклопедиясының” Бас редакциясы, Атамұра, 1995, 720б.
3. Aşa Emel. Muhtar Ömerhanoglu Avezov ve “Abay Yolu” Romanının Tercümeleri ile İlgili Bibliografik bilgiler. // Bilig. 5. Sayısı, Bahar, 1997.
4. www.yesevi.edu.tr/bilig
5. Нарымбетов Ә. Мұхтар Әуезовты қудалаған кім? // Азат, 6 қазан, 2005.
6. Қабдолов З. Арна. Алматы: Жазушы, 1988.
7. Avezov Muhtar. Abay Yolu. Ankara: Bilig Yayınları, 1997.
8. Uğurlu Mustafa. Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Mesecleleri ve “Abayyolu” Romanı. // Bilig, 15. Sayı, Güz, 2000.
9. Әуезов М. Абай жолы. Алматы: Жазушы, Бірінші кітап, 1989.

RESUME

Auezov Muhtar Omarhanovich – the great writer, known in many countries. Auezov was born on September 28, in 1897 in Chingiz volost (nowadays Abai region). The fruitfulness of Auezov’s art was expressed in creation of a plenty of stories, narratives, plays, many of them are screened and came widely in theatrical repertoire. The completion of Auezov’s creative researches was found in a novel-epopee "Abai’s Path", consisting of four books. The first book is the youth of the future poet opening social contradictions and wakening in him the poetic talent, aspiration to serve through songs to the freedom and validity – the source of the beauty. M. Auezov’s art heritage is extremely diverse and great. Besides works of art it includes numerous sketches, publicist articles, scientific researches. The great writer died in 1961. Auezov is the first collector, the composer and the editor of post revolutionary publications of Abai Kunanbaev’s works, his first scientific biographer and the researcher of the creativity of the great Kazakh poet and thinker.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются некоторые особенности перевода на турецкий язык романа-эпопеи Мухтара Омархановича Ауэзова «Путь Абая». Автор обосновывает значимость данного произведения не только как достояние одной нации, но и для всего тюркского мира. В статье проанализированы переводы турецких исследователей как Зейнеш Исмайл, Ахмет Гүнгөр, Мустафа Угырлы, Емел Аша и других. Проведена попытка критического анализа переводов литературных произведений на турецкий язык. Импонирует умение автора сопоставить различные варианты методики переводов, и определение общих особенностей сопоставительной грамматики тюркоязычных народов.

ÖZET

Çağdaş Kazak Edebiyatında Avezov(1897-1961)'un da ayrı bir yeri vardır. Kendisi, Kazak destanları ve Türkistan Türk edebiyatı ile ilgili ilmî çalışmalar yapmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi en önemli eseri, 4 ciltlik Abay Yolu adlı devâsâ romanıdır. Bu romanda Avezov, Kazakların bir çoğunun kendisine rehber olarak kabul ettiği Abay'ın hayatını ve fikir yapısını çok ince ayrıntılara inerek, belgelerle ortaya çıkarmıştır. Denilebilir ki, Kazak halkının yüzlerce yıllık kültür birikimi, Abay'ı; Abay Avezov'u; Avezov da, Abay Yolu'nu meydana getirmiştir. Avezov'un bu romandan başka pek çok hikâye, deneme, çeviri ve araştırma eserleri de bulunmaktadır. Bir de onun, konusunu doğrudan Kazak halkından aldığı oyunları vardır. Bu oyunlar, Kazak tiyatrolarında bugün de sergilenmektedir. Bu makalede Avezov'un Abay Yolu eserinin Türk diline çevrilirken karşılaşılan sorunlar irdelenmektedir.

Қазақ баласын ұлтым, жұртым, бауырым деп үйреніп қалған қазақтың бауырмал қалам қайраткерлері қазан өзгерісі болғанда бірден интернационал (бибауырмал) болып өзгере алмады. Бауырмал болып қалған қазақ қалам қайраткерлері, я бояумен түсін өзгертіп, я түленмен түгін өзгертіп бибауырмал болмаса, нақ ішін өзгертіп бибауырмал бола алмайды. Жалғыз қалам қайраткерлері емес, қазаққа жаны ашитын, басқа азаматтар да қазақтың басқалардан көрген кемшілігін айтпай тұра алмайды.

Ахмет Байтұрсынов